

AN DUIITS-GODSCHALK

NEDERLÄNDERNA I SAMUEL PETRI BRASCKS 'DEN FÖRLORADE SONEN'

Parabeln om den förlorade sonen var ett kärt tema för 1500- och 1600-talslitteraturen i hela Västeuropa. Även i Sverige finns ett Filius Prodigus-drama, skrivet av Linköpingslektorn Samuel Petri Brasck 1645.

Dramat är ganska traditionellt beträffande form och innehåll, handlingen är inte särskilt logisk: huvudpersonen Acolastus befinner sig än i Holland, än i Frankrike, än i Sverige utan att klara besked om vistelseorterna lämnas. Utom i ett fall: Holland. I avsnittet om Acolastus' vistelse i Amsterdam, underhandlingen om hans båtferd dit samt i en del namn och lokaliseringar figurerar en rad nederländska företeelser. Nu, 334 år efter skådespelets tillkomst, kan läsaren undra varför Acolastus reste just till Amsterdam och varför nederländska språket spelar en viss roll i stycket. Svaret är att Brasck själv hade företagit en resa till Amsterdam, redovisad i hans resedagbok *Album Itineris*. Brasck omnämner emellertid endast datum och det universitet, den stad eller det land han besökte, eventuellt med epitet. Amsterdam beskrivs sålunda endast som urbs splendissima (*Album Itineris*, s.7v.). Ingenstans hittas beskrivningar av Amsterdam eller av upplevelser i staden.

Hänvisningar i det följande avser Wesséns utgåva av *Den förlorade sonen*. Nederländska 1600-talsformer har försetts med nunderländska former: *Godt* (God).

1. JAN PIETERSSENS REPLIKER

I Actus I, Scena VI vill Acolastus gå ombord på ett holländskt skepp. Ett samtal med skepparen, Jan Pietersson, utspinner sig.

Pieterssens repliker lyder:

1 Goeder dagh min Heer, wat gelieft jou?
Jan Pietersson van Edam.

Well, well, t'is goed ick ben to vreden,
Ghy sou daer platz g'noeg kriegien.

5 Ghy sou daertigh Rijhsdaler geven,
T'is niet veel dat moet ick hebben.

Neen neen dat sou noch zijn wat meer,
Will ghy niet dat so meug ghij 't laten,
Ick en sou daervan niet meer praeten.

10 Neen neen daertigh moet weesen,
Ende vijff in Amsterdam hensen.

T'is well t'is well min goede Vrinde,
Godt geb ons glück ende moeje Wind. (24)

Översatt till svenska lyder teksten:

1 Goddag min herre, vad önskas?
Jan Pietersson från Edam.

Välän, det är bra, jag är tillfreds,
Herrn skulle få gott om plats där.

5 Herrn får betala trettio riksdaler,
Det är inte mycket, det ska jag ha.

Nej nej, det får lov att vara något mer,
Vill herrn inte, får han låta bli,
Jag skall inte tala om saken mer.

10 Nej nej, trettio får det vara,
Och fem hönsningar i Amsterdam.

Det är bra, det är bra, min gode vän,
Gud give oss lycka och gynnsamt väder.

Nederländskan i Pietersson-replikerna verkar vara korrekt.

Påfallande i detta sammanhang är den tvåledade negationen en niet (r.9), konj. ende (r.11, 13), det lediga i talspråket (rr. 1, 3, 9, 12).

Ortografi

daer/daervan/praeten (daar/daarvan(-over), praten). Hermkens

(24) konstaterar att på 1600-talet "'Alongum'" återgavs "'per AE non per AA'". Det gäller här ett långt, palatalt ljud, inte det öppna vilket återgavs med *aa*. Stavningen *ae* har varit i bruk ända in på 1700-talet.

y-ij-i. *Y*-et är ett långt *i* (Hermkens, 31). Uttalet av de vokaler som nu återges med *ij* har antagligen varit (långt) /i/-aktigt. (Weynen, 26). Om Brasck varierar *i-ij-y* för samma ljud beter han sig alltså helt korrekt.

Tyvärre finns inte mycken litteratur om stavningen av konsonanter. När det gäller stavningen *gh* i *dagh* eller *ghy* verkar detta vara normalt, då *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (WNT) har mängder med med 1600-talsexempel på sådan stavning. Detsamma gäller *ck* i *ick*. Dubbelt *ll* i *well* kan ha två orsaker: antingen ville Brasck återge den korta vokalen eller också det tjocka holländska *l*-ljudet. Stavningen utvisar att det inte fanns bestämda regler under 1600-talet (Weynen, 12), men vissa gemensamma drag fanns för svenskan liksom för nederländskan. Till dessa gemensamma drag i stavningen höll Brasck sig, såvida han inte avvek från dem genom att använda ett tyskt ord.

Interpunktion

Interpunktionen visar sig vara påfallande enkel. Jämfört med den för nusvenskan gängse interpunktionen i den övriga texten skulle man i de nederländska fraserna ha väntat sig komma efter 'goedt' (r.3), efter 'veel' (r.6), efter 'neen, neen' (r.7, 10), efter 't'is well' (r.12).

Ordförklaringar

goeder. Troligen en språkblandning (sv.el.ty.), då den ned.

formen bara kan betyda 'bättre' (WNT, V, 298). Inte heller Weynen nämner adj.form på -er.

mīn. WNT ger formerna 'mijn, men, me, myn' (WNT, IX, 713).

Ibland uppträder dock *i* i.st.f. *ie* (Weynen, 26). I början på 1600-talet har även holländarna (= de som bor i provinsen-dåvarande staten-Holland) uttalat skrivet *ij* som *i* (loc.cit., jfr. 'mijn' och sv. 'min').

gelieft. Från *gelieven*: göra något angenämt eller behagligt, jfr. *libet(te)*: als 't u belieft/gelieft (= sv. 'om det behagas') (WNT, IV, 1157).

jou (jij, je). Dat.o.ack, till 'jij'. Den ned. formen av pers.pron., 2 pers.plur., som senare, till följd av införande av 'gij/ge' för nederländarna själva fått folklig klang. (WNT, VII¹, 299). När alltså Jan Pietersson säger 'jou' till Acolastus antyder det antingen att han är ohövlig eller att han inte vet att han talar med en ståndsperson. När skepparen kommit underfund med att Acolastus är en (rik) kund övergår han till det mera hövliga 'ghij'.

van. Betyder som vanligt på 1600-talet i dylika sammanhang: från.

t'. (het, 't), äv, 'et' (WNT, VI, 680).

to vreden/g'noeg (tevreden, genoeg). De som talade bildat talspråk sökte undvika "den färglösa vokalen". I mindre bildat talspråk hade det tonlösa e-et uppträtt sedan länge (Weynen, 59). I Brascks text finns en skillnad mellan det tonlösa e-et i *genoeg* och det mindre tonlösa i *tevreden*.

ick (ik), äv. 'ikke', 'k'. Många belägg från 1600-talstexter på *ick* (WNT, VI, 1449/50).

ghij (gij, ge). Num. föråldrat. 'Gij' var vanligt i provinsen Holland, men för nordholländare och Amsterdambor har 'gij' förblivit ett främmande tilltalsord, de använder det ursprungliga 'jij' (WNT, IV, 2332-2334). Under inflytande av den höviska litteraturen började man använda 'gij' äv. för sing. (Hermkens, 59). Bönjningsformen 'jou' ter sig alltså naturlig i skepparens nordholländska.

platz (plaats). WNT ger mnl. 'plaetse, platse', mht. 'platz'. Inflytande från ty. påtaglig.

kriegen (krijgen). Verkar vara en fullt normal form (WNT, VIII², 224).

daertig (dertig). I samband med riksdalerna (silvermynt) för summan tankarna till Judas' silverpenningar, förräddarpengar (jfr äv. 76: trettio dukater som betalas till en falsk krögare).

meug (moogt). Av 'mogen' (= sv. få). *eu* stod ibland för *oo* (Weynen, 28). 'Mogen', i vissa trakter 'meugen' (WNT, IX, 1000). *en niet* (niet). 'En' är ett obetonat förnekande ord (WNT, III²⁻³ o. II, 4110), 'en' el. 'ne'.

vijff (vijf). Det vanliga ned. räkneordet. Interpunktionen gör det osäkert om 'vijff' hör till 'daertigh' (30+5 riksdaler) eller till 'hensen' (vijff hensen).

hensen. 'Hanse/hanze' el. 'hense/henze' är en bågare i skråväsendet som har med inaugureringen att göra. Verbet 'hansen' el. 'hensen' (äv 'hanzen, henzen') betyder 'utbringa en skål' (WNT, V, 2130). På sv. finns samma betydelse, dessutom 'upptaga i ett sällskap under ceremonier', 'bestå trakteringen när man för första gången besöker ett ställe' samt, om

nyblivna sjömän, 'traktera sina kamrater vid passerande av viktig punkt el. linje' (SAOB H428, H2364). Meningen är väl att Acolastus ska traktera manskapet vid ankomsten till Amsterdam, därför att han kommer dit för första gången.

vrinde (vriend, vrind). Källorna anger bara 'vrind, vrint, vrunt', ingenstans 'vrinde'. Det kan alltså röra sig om en pluralform utan -n, som också förekom på 1600-talet: "det auslautende -n-et bortfaller ofta efter -e i pluralformer av subst." (Weynen, 37, 45). Jan Pietersson tilltalar i det fallet Acolastus och tjänarna. Alternativt kan man tänka på Weynens uttalande (32) att -e som "färglös vokal" ofta förekommer i slutet på subst.

Godt (God). Förr äv. stavat *Godt* (WNT, V, 179).

geb (geef, geve). Jfr r.5 WNT upptar inte 'geben' som ned. form, bara som nht. Möjligen en blandform (WNT, IV, 1923).

gluck (geluk). Endast 'geluk' förekommer som ned. form (WNT, IV, 1290/1291).

ende (en). 'Ende' är en vanlig alternativ form till 'en' i äldre texter (WNT, III^{2,3}, 4105).

moeje (mooie). I WNT finns bara formerna 'moy' (mnl) och 'mōie' (mnt). Ordet saknar motsvarigheter med samma betydelse i andra språk (WNT, IX, 1092). Formen 'moeje' har jag ej kunnat belägga. Föråldrad stavning för *oo* kan ibland vara *oe* (Weynen, 29), jfr. 'moey/mooi, moeytjes/mooitjes' (Weynen, 15).

2. BLANDSPRÅKET I ACOLASTUS' SVAR

Jagh skall ju gebba twintigh Daler,

Hör hör skeppare warta noch mer,
Fem vnd twintigh Daler ick ger ehr.

Men hört een wening skeppare här, (24)

"Gudh nåde migh som icke kan / fremmand språk" (24), klagar Acolastus, och det syns att han med Jan Pietersson talar en svenska uppblandad med tyska ('gebba, ubd, warta, noch', möjligen 'wening') och nederländska ord ('twintigh, ick'). 'Twintig(h)' var och är det vanliga ned. ordet för sv. 'tjuugo'. *Wening* heter 'weinig' (sv. föga, litet). Ned. former var 'weynnich, wenich, wennich' (Verdam, 781), alla med 'hårt' ch-ljud. Liksom i fallet 'fem' (sv.), 'vnd' (ty.), 'twintigh' (ned.) är nog även 'wening' en tysk-ned. blandkonstruktion. Acolastus' brist på språkkunskaper är alltså uppenbar. Att skepparen i sina sista rader också använder en blandning av ty. och ned. kan ha olika skäl: antingen har han velat vara hövlig mot sin utländska kund som ju själv försöker göra sig förstådd med hjälp av blandformer, eller också har han velat driva med den som inte "kunde till handelz komma" (24). Eftersom Acolastus' oerfarenhet understryks i dramat är det senare skälet ganska sannolikt, även om det är svårt att avgöra vilken effekt de olika språkformerna kan ha haft på publiken.

3. LOKALISERINGAR

Till Nederländerna reste man för att bli "totus Batavus et mercator", och Amsterdam var världshandelns centrum (Lindroth, 59, 61). Till denna stad reser den oerfarne Acolastus. Sedan ämnar han fortsätta till Paris, men om han någonsin kommer dit eller ej är svårt att fastslå. Om Amsterdam däremot finns några antydningar som lokaliserar Acolastus' vistelse dit.

Världsstaden Amsterdam var på 1600-talet givetvis mycket mindre än den är nu. Frågan är om Brasck själv under sin Hollandresa har kunnat beundra de berömda kanalerna i färdigbyggt skick. Det var ju först under 1600-talets lopp, Nederländernas och Amsterdams guldålder, som köpmännen började bygga sina ståtliga hus längs de nygrävda kanalerna.

Amsterdam var stapelplats för bl.a. svenska varor (främst koppar), många nederländska skepp, inte minst amsterdamska, för Östersjöleden (d'Ailly, II, 12f). Det är självklart att också många skandinaver for till Amsterdam, både fiskare, sjömän och vanliga turister som tog in på ett av de bägge herrgästgiverierna vid Kalverstraat eller någonannanstans (d'Ailly, II, 29).¹ Skandinaverna höll mest till i östkanten av staden, nära Singel, där senare (1685) Runda Luterska Kyrkan byggdes med sitt stora kupoltak av svensk koppar (d'Ailly, II, 219-287, passim). Där har vi alltså "Cingelen" (26). Om Acolastus' växel ställdes på svenska varor eller pengar och Acolastus skulle byta denna växel mot kontanter, är det inte osannolikt att förtroendemannen bodde på eller nära Singel, just där skandinaverna höll till. Det fanns så många skandinaver att 1632 Gamla Luterska Kyrkan - förresten också vid Singel - öppnades för de tyska och skandinaviska protestanternas/luteranernas skull. Sedan 1578 rådde i Amsterdam religionsfrihet för alla protestanter så att även tyskar och skandinaver fritt kunde hålla gudstjänst i staden. "Cingelen" torde alltså ha varit ett tryggt område för Acolastus. Men den oerfarne resenären har inte tagit in här. När fåktmästaren Jochim undrar var han träffas, svarar drängen Jösse: "Han finnes på Zedijker

Dam." Jochim syrar; "Ja, ja, jagh weet wäl war thet är, / han gäster strax Skeepsbryggian när" (32). För oss är detta emellertid inte så lätt att lokalisera. Lättare ställer det sig med "Fäcktbodhan" (34] där Jochim har sin undervisning. Betydelsen är 'fäktsal' och SAOB visar just detta belägg (F 2047]. Namnet borde alltså tryggt kunna översättas till 'de Schermschool'. På Brascks tid fanns denna vid Prinsengracht, nära Molenpad (Brugmans, III, 139). I Amsterdam fanns emellertid endast *en* Zeedijk och *en* Dam. Kombinationen av de båda namnen, dessutom med tillägget "Skeepsbryggian när" ter sig gåtfull. Dam är ju traditionsenligt Amsterdams äldsta kärna, som delvis namngivit staden: damm i Amstel, Amstelredamme, senare assimilerat till Amsterdam. Även Ze(e)dijk förekommer på mycket gamla kartor: namnet betyder damm eller vall mot havet. En liten 1600-talskarta visar att Dam och ena ändan av Zeedijk inte låg så långt från varandra (Schiltmeyer, 8f, 24f). Dessutom låg just vid denna ända De Nieuwe Brug (Nya Bron), byggd 1561. På De Nieuwe Brug fanns ett s.k. Paalhuis (Pålhus) med ett "pålbud" som tjänstgjorde som posttjänsteman för sjöfarande och fiskare (Schiltmeyer, 27f). Det fanns alltid mycket folk på denna bro, delvis av mindre pålitligt slag. Handel och transaktioner försiggick givetvis där. 1624 byggdes till och med ett galleri där man kunde sitta och vila sig. När nu Zedijker Dam tolkas som Zeedijk - dijk och dam som pleonasmer-, verkar det troligt att Acolastus befinner sig på denna bro. Han hade ju "spasserat både aff och fram" (25] för att finna sin köpman. På De nieuwe Brug fanns köpmän och mäklare av många slag, främst de köpmän som

tillika var redare, försäkringsmän, växelhandlare och bankirer, men naturligtvis fanns också bönhasar (d'Ailly, II, 98). Växelhandeln försiggick officiellt på Wisselbank (Växelbanken) eller på Børsen vid Dam. Børsen var öppen för allmänheten och enligt den dåtida diktaren Jeremias de Decker "en angenäm plats där Moren med Norrmannen driver handel" (ca. 1650)². Hade Acolastus varit mera upplyst skulle han ha förhört sig där i stället för att ta risker. Den köpman han av en slump träffar kan ha varit den riktiga Clas Dircksson, men lika gärna en bedragare.

I hamnområdet fanns säkert en skeppsbygga om inte fler. Namnet Skeepsbyggian kan syfta på Paalhuis, byggt på en bygga med pålar. En annan möjlighet är att Brasck menar De Stadtsherbergh (Stadshärbärget), byggt på pålar i Amsterdams hamn, Het Y. Härbärget var genom en lång bygga förbundet med kajen och hade en liten hamn för privatfartyg. Bilder utvisar att namnet Skeepsbyggian kan vara på sin plats. Härbärget tjänstgjorde som hotell för resenärer som kom från andra sidan Y (Schiltmeyer, 91, 93, 100f). När nu påstås att Brascks eget Amsterdambesök har präglat reseskildringen (Wessén, 104; Ljunggren, 479) kan tillika hävdas att lokaliseringen trots allt inte är så viktig. Säkert är att den inte är klar: Brasck som kom sjövägen och sammanlagt vistades flera veckor i Amsterdam, borde ha kunnat lämna en tydligare beskrivning om det hade varit viktigt. Men texten var ju avsedd för en svensk publik. Några av åskådarna kände möjligen till Amsterdam. Andra ämnade resa dit någon gång. Alla visste att Amsterdam som stor hamnstad hade en skeppsbygga,

dit man som resenär anlände, Detta var nog. Alla visste väl också att man reste till Amsterdam om man ville bli expert på handel. Men Acolastus ville bli en alomodisk sprätthök och fast man kunde lära sig en del i Amsterdam också, var för den svenska publiken främst de franska städerna Paris, Seaumur m.m. de ställen Acolastus ville resa till. Ett klart exempel på hans huvudlösa handlingssätt som öppnar vägen för en rad äventyr, vilka gör dramat till en "Comoedia".

4. NEDERLANDSKA NAMN

I dramat finns sex namn som verkar vara rent nederländska: Jan Pietersson, Clas Dircksson, Kaas, Haas, Raas, Daas. Namnet på ridmästarens dräng Jodde har förklarats av Wessén (112). Läromästarnas namn är franska, utom Dr. Sporck och Jochim, som kan vara svenska, tyska eller nederländska. Jan och Pieter har under århundraden varit mycket vanliga nederländska namn, likaså Claes/Claas/Klaas och Dir(c)k. För att nå en ännu "äktare" verkan kunde Brasck ha skrivit -szoon eller -sen (i st.f. -son), men för uttalet gör det inte stor skillnad.

För att rätt förstå namnens eller rättare sagt namnbärrarnas funktion i dramat bör man ha klart för sig hur förhållandet mellan Sverige och Nederländerna var år 1645.

Bägge länderna upplevde då en storhetsperiod, särskilt politiskt. Till sjöss var Nederländerna mäktigast och med tanke på Östersjöhandeln sökte Nederländerna och särskilt den självsvåldiga stapelplatsen Amsterdam att säkra de mest gynnsamma betingelserna för genomfarten i Öresund.

levde väl kvar i vardagslag.

Enligt fredstraktaten i Knäred bestämdes att betalningar skulle göras i internationellt giltiga mynt som motsvarade den danska och den svenska riksdalern (Cornell, IV, 144). Vi kan alltså anta att det inte fanns någon skillnad mellan den holländska och den svenska riksdalern.

Skepparen som först begärde 30 riksdaler nöjer sig till sist med 30 daler (alltså 120 mark i st.f. 180!) samt en traktering i Amsterdam. Det är emellertid inte säkert att denna lektion i räkning fungerade för den svenska publiken. Beloppet, trettio silvermynt, förblir emellertid detsamma och syftar nog på den bibliska förrädersumman: Acolastus förräder ju sina föräldrar i stället för att ära dem; när han betalar skepparen tar han det första steget. Beloppet återvänder i krogscenen, där han betalar samma summa till värden för att få supa och svira.

I Amsterdam letar Acolastus förgäves efter den köpman, Clas Dircksson, som kan utbetala hans växel.

NV har jagh här i Amsterdam
Spasserat både aff och fram,
Kan ey min Köpman rååka här,
På hwilken som min Wexel är
Stelt...

(25f)

Så träffar han en man i närheten av "Cingelen" som han frågar efter vägen. Mannen påstår att han är Clas Dircksson och uppträder också under det namnet i dramat. Tillfälligheter är i skådespel som detta inga undantag. Clas Dircksson talar inte nederländska som skepparen Jan Pietersson, utan svenska. Rent tekniskt skulle det vara svårare för publiken med nederländska repliker här, dessutom är texten innehållsligt inte

lätt. Att köpmannen inte är ärlig framgår av hans slutreplik: "Alltså bör man the oförfarne / Fixera, som (...) komma först ut" (28) och av drängen Nisses kommentar: "Nu nyligast i kast kom han/medh een bedrägeligh Köpman" (29). Nisse påstår i samma kommentar även att skepparen bedrog Acolastus: "Ty först han sigh aff Skepparen,/Låt fixera rätt skamligen"(29).

Namnen på dryckesbröderna och gesällerna Kaas, Haas, Raas och Daas, som Acolastus träffar i Frankrike har i ned, språket karakteriserande innebörd.

'Kaas' (ost) hänvisar till en nederländsk produkt såväl som till ett skällsord för nederländare: 'kaaskop' (ostskalle). Dessutom har ordet en bibetydelse i vissa uttryck, t.ex. 'hij rijdt met kaas rond', 'kaasjager' (han kör med ost, resp. ostjägare), uttryck som "syftar på een gammal man som gärna ser på flickor" (WNT, VII¹, 725, I-4b).

Kaas är alltså ett passande namn för den herre som älskar 'de sköna men vinet ändå mer'. "Ther wij woro war wäl gott Wijn,/Men Qwinfolcken woro som Swijn" (76) yttrar han. Tidigare hade han fört Acolastus till en krog varom Acolastus säger sig vara "aff Wijnet wäl beskänckt (...), medh the Qwinfolck wij äre kända" (77). Å andra sidan bortser Kaas från kvinnorna för egen del: "För vår Personer wij ey omsköta, /Wij kunne wäl eljest vår tijdh nöta./ Gifwe oss Wijn och skänke uthi" (77).

'Haas' (hare) har samma bibetydelse som Kaas i vissa uttryck: "dezelfden haas jagen" (jaga samma hare): vänslas, jaga flickor. Vidare: harhjärtad/feg person, slug person (WNT, V, 1464, Ia, Ib-α,β). "Du Monsieur Haas, plär weeta

råd, / som wij pläga båta uppå" säger Kaas till Haas (59). Haas är alltså här den slugaste, ty de båda befinner sig i ett svårt läge. "Fly Compagnie är ey vår seedh (...) Här får man slämma och dämna fast (...) Hwad wij begäre fåå wij fort. / Monde här ey wackre Jungfrur wara, / som oss kyssa och klappa ey spaara?" (61, 74), säger Haas. Men när deras äventyr hotar att sluta illa är det också Haas som säger: "Warom nu stilla, låtom them låta. / Har han wäl kokat må han wäl äta" (80) och försvinner hastigt ur bilden. Alla namnspekterna: slughet-feghet-jaga flickor, finns i replikerna.

'Daas' (broms; skämt, streck) och 'Raas' (jfr rasa, i skällsordet Raasbol: en som bullrar och skriker) (WNT, III², 2204, resp. WNT, XII^{3,1^e}, 105) är de "messieurs" som Kaas och Haas vill ha "i sällskap" (60). Att de fyra herrarna tänker spela den oförfarne vandringsmannen ett spratt framgår av deras repliker på s.59: "Men måtte här någre fremmande komma, / Det skulle wara oss till pass och fromma" till "At winna medh speel..." De söker sig till ett ställe där man får "slämma och dämna fast" (74). Namnspekterna återfinns alltså i replikerna.

"Alle äre så sluge wäl / de gee sigh ey medh migh i speel. / (...) Men måtte här någre fremmande komma, / Det skulle wara oss till pass och fromma" (59), yttrar Haas och Kaas till varandra. Dessa herrar med sina nederländska namn betar sig som vinningslystna bedragare. När Acolastus råkar illa ut, därför att hantverkarna kommer och kräver sin betalning börjar dessa "friska bussar" slås, så att hantverkarna, som bär namn som Link och Spink, "moste til flyckten taga" (75).

Då både krogvärderna och glädjeflickorna hotar Acolastus till livet, replikerar Raas: "Hwem weet wij faara en ullaak färdh" (75) och senare: "Wij måtte nu laaga oss här ifrå,/ Eller wij något meðh aff Soppan fåå." (80). Om -aasarna uppfattas som representativa nederländare kunde hela krogscenen ha en varningsfunktion gentemot de nya bundsförvanterna: kan man verkligen lita på dem när fara är å färde?

5. ÖVRIGA NEDERLÄNDSKSPRÅKIGA INSLAG

Med viss möda kan man sätta ytterligare ett och annat ord och uttryck i samband med nederländskan. På s.47 står ordet 'kijsa'. I SAOB fanns inget belägg för 'kijsa/kisa' i den betydelse som passar här: 'välja', föräldr. 'kora' (SAOB K 2398). På nederländska är ordet 'kiezen', mnl. 'kiesen', helt föräldr. 'koren' (WNT), VII², 2838). Ordet 'kijsa' verkar alltså ha ned. stam med sv. infinitivändelse.

"Nae sicht" (26) verkar nederländskt: 'na zicht' (efter uppvisning, jfr äv. 'på lång sikt'). Termen används i samband med andra handelstermer och mynt, såsom riksdaler (ned. rijksdaalder), gäldt (ned. geld), gyllen (ned. gulden). Riksdaler används numera i vardagslag för krona men på 1600-talet var den värd mer. 'Gäldt' (eller 'gäld') upptas i SAOB med betydelsen: pengar, betalning (SAOB G 1583/84). 'Gyllen/gulden' återges i sv. med dukat, florin (SAOB G 1364). Samtliga ord förekommer i samtalet (26-28).

Redan 1612 fanns i Amsterdam ett mäklareskrå (d'Ailly, II 103). Skråmäklarna arbetade efter Wisselbanks stränga regler. Men 1621 tilläts 'privatkassörer' utöva sitt arbete, de var inte bundna till Wisselbank. De var ofta villiga att hålla

räkningar i "Courant geld" och utbetala assignationer (d'Ailly, II, 139). Just under 1600-talet uppträdde i Nederländerna en ändring i penningvärdet. Den gick ut på att det räknades både i "zwaar geld" och "courant geld". Denna ändring kom till genom bristen på äkta tunga silvermynt.

1619 var den ned. riksdalern värd 50 styver. 1622 undanträngdes rijkdaaldern av "de kruisdaalder". Riksdalerna uppköptes och omsmältes till s.k. "ducaton". 1641, just det år Brasck besökte Amsterdam, accepterade bankerna både kruisdaalder och ducaton, varvid kruisdaalder uppskattades till 48 styver och ducaton till 60. 1645 godkände Amsterdams "vroedschap" (ung. stadsfullmäktige) detta beslut. Skillnaden mellan "zwaar geld" och "courant geld" innebar attazaar geld hade ovannämnda värden medan som courant geld en kruisdaalder var värd 50 styver och en ducaton 63 (d'Ailly, II, 129-131). Om Clas Dircksson endast ville betala 18 styver för varje Gyllen i stället för 20 och förklarar detta med att det skulle vara "Courante Gäldt", understryker detta hans oärliga avsikter. Acolastus förlorar 200 gyllen eller 320 riksdaler på handeln, som kommer Clas Dircksson till godo. Girotrafiken var gratis: den oförfarne råkar alltså illa ut. Den bristfälliga informationen, den snabba förändringen av penningvärdet och den helt nya kreditväxelinstitutionen gav "een bedrägeligh köpman" (29) desto större chanser.

Nu är dramat ju skrivet för en svensk publik. Bortsett från rimmen kunde denna inte få ut mycket av namnen. Men dramat trycktes också (1645) och kunde läsas förutom av skolpojkar av personer som hade större kännedom om neder-

ländska språket. För den kunniga läsaren kunde avsnitten om Nederländerna och nederländarna särskilt krogscenen, fungera som debattinlägg.

Säkert är att de nya kontakterna med Nederländerna var en primör; att kontakterna i övrigt var intensiva, att nederländare kom till Sverige medförande rikedomar och kunskaper var väl något som alla i publiken visste. Hollandsresor var på modet bland dåtidens intellektuella, varibland Samuel Petri Brasck, liksom för handelsmännen. Kort sagt: Nederländerna och Amsterdam var aktuella då Brasck skrev sitt skol-drama för St.Persmarknaden den 29 juni 1645.

NOTER

- 1) "Bovendien genoot ... Amsterdam ... een onophoudelijk bezoek van diplomaten, geleerden, kunstenaars en simpele plezierreizigers die hun intrek namen in de beide Heerenlogementen, in de Keizerskroon in de Kalverstraat en in andere hotels".
- 2) "Een wandelperk daer Moor met Noorman handel drijft."

LITTERATUR

- d'Ailly, A.E. (red.), u.å. "De zeventiende eeuw", i *Zeven eeuwen Amsterdam*, II, Amsterdam.
- d'Ailly, A.E. (red.), u.å., "De stad en haar schoonheid in de zeventiende eeuw", i *Zeven eeuwen Amsterdam*, 3, Amsterdam.
- Brasck, S.P., u.å., *Album itineris*, ms., Linköpings Stiftsbibliotek, sign. B 65, ss.7 v-12 r.
- Brasck, S.P., (1645) 1959, *Den förlorade sonen*. Comoedia uppförd vid Sankt Persmarknaden den 29 juni 1645. Med förklaringar utgiven av Elias Wessén, Stockholm.
- Brugmans, H., 1973, *Geschiedenis van Amsterdam*, III. 2de herziene en bijgewerkte druk door I.J. Brugmans, Utrecht/Antwerpen.
- Cornell, J. (red.), 1967, *Den svenska historien*, IV, Stockholm.
- Franck/v.Wijk/v.Haeringen, 1949², *Etymologisch woordenboek der Nederlandsche taal* (2de druk door N.van Wijk), 's Gravenhage.
- Hermkens, H.M., 1973. *Inleiding tot het zeventiende eeuws*. 's Hertogenbosch.
- Houtte, J.A. van/Niermeyer, J.F./Presser, J. e.a., 1949-58. *Algemene geschiedenis der Nederlanden*, VI, Utrecht. ss. 89-147.
- (Kiliaan, C.), 1889, *Synonymia latino-teutonica /ex etymologico C. Kikiano deprompta/*, Latijnsch/Nederlandsch woordenboek der XVIIe eeuw, uitgegeven door Emile Spanoghe. 's Gravenhage. Mij. der Antwerpse bibliophielen, 16.
- Lindroth, S. 1975-78. *Svensk lärdoms historia*, II, Stockholm.
- Ljunggren, G. 1864, *Svenska dramata intill slutet af sjuttonde århundradet*. Lund - Köpenhamn. ss. 469-496.
- Ordbok över svenska språket*, 1898--. Utgiven av Svenska Akademien. Lund (SAOB).
- Schiltmeyer, J.R., u.å., *Amsterdam in zeventiende eeuwse prent*. Samengesteld en van tekst voorzien door --, Amsterdam.
- Schueren, G. van der, 1896, *Theutonista of Duytschlender in eene nieuwe bewerking /-/ door J. Verdam*, Leiden. Mij. der Nederlandsche letterkunde.
- Tigerstedt, E.N., 1955, *Ny illustrerad svensk litteraturhistoria*, I, Stockholm.
- Verdam, J., 1964, *Middelnederlandsch handwoordenboek* bewerkt door --. Onveranderde herdruk en van het woord STERNE af bewerkt door C.H. Ebbinghe Wubben. 's Gravenhage.
- Vries, M. de.o.a. (red.) 1882--., *Woordenboek der nederlandsche taal*, (WNT) 's Gravenhage - Leiden.
- Weynen, A. u.å.⁵ *Zeventiende eeuwse taal*, Zutphen.

SAMENVATTING

In het Zweedse Verloren-Zoon-stuk van Samuel Petri Brasck, 1645, spelen Nederland en het Nederlandse een rol: er komen Nl. namen, lokaliseringen en woorden in voor. De betrekkingen tussen Nederland en Zweden waren op dat moment intensief, maar voor de Zweden niet altijd van uitsluitend positieve aard. De in het stuk optredende Nederlanders spelen dan ook geen al te fraaie rol. De nieuwe ontwikkelingen op de handelsmarkt, Amsterdam als leerschool voor de 'mercator' en de inhoud van namen zijn facetten die manen tot voorzichtigheid in de betrekkingen, terwijl ze tegelijkertijd een rol spelen in het traditionele Verloren-Zoon-verhaal. Voor het grote kijkerspubliek misschien niet altijd begrijpelijk, hoewel aktueel, zijn deze facetten voor de intellektuele lezer van de gedrukte tekst des te meer 'ter overdenking'.